

PROBLEMATIKA HISTORICKOSROVNÁVACÍHO STUDIA VÝVOJE SLOVANSKÉHO SOUVĚTÍ

JAROSLAV BAUER (Brno)

I. C1 historickosrovnávacího studia souvětí

Souvětí se formovalo z největší části dosti pozdě, až v jednotlivých slovanských jazycích během jejich samostatného vývoje; do doby pravoslovanské můžeme promítnout jen málo souvětých typů a prostředků.¹ Proto jsme při historickosrovnávacím studiu souvětí v jiné situaci než při zkoumání vývoje hláskoslovného, tvaroslovného a lexikálního, a bylo by možno dokonce položit otázku, má-li historickosrovnávací studium souvětí smysl a co lze od něho očekávat.

Hlavním cílem historickosrovnávacího studia slovanských jazyků je prohloubené poznání jejich dnešního stavu a vývojových cest, kterými se k němu došlo; to platí v plné míře i pro souvětí. Dalším výsledkem je pak osvětlení vzájemných vztahů mezi slovanskými jazyky v průběhu jejich vývoje i jejich vztahů k jiným jazykům. Právě pozdní ustalování souvětí umožnilo, aby se v něm daleko zřetelněji než v jiných oblastech mluvnické stavby uplatnily vzájemné vlivy slovanských jazyků i vlivy spisovných jazyků neslovanských; společné jevy v oblasti souvětěné skladby jsou proto důležitým svědectvím o stycích mezi jazyky — a ovšem i o stycích mezi jejich nositeli, mezi slovanskými národy, o uplatnění cizích kulturních vlivů u Slovanů apod. V tomto ohledu má studium vývoje slovanského souvětí i dosah pro poznání slovanských dějin. Stejný význam bude mít i poznání společného východiska vývoje slovanského souvětí — stavu praslovanského. Studium souvětí a jeho historického vývoje nutí však i k řešení důležitých otázek o vztahu jazyka k myšlení a o vývoji abstraktního myšlení, neboť zde je souvislost mezi myšlením a jazykovým vyjádřením z celé mluvnické stavby nejzřetelnější.

II. Hlavní metodologické zásady historickosrovnávacího studia vývoje slovanského souvětí

1. Kritický pohled na slavistické syntaktické práce ukazuje, jak mnoho je dosud v oblasti souvětí nevyjasněných otázek teoretických a metodologických. Nejde zde

¹ Srov. J. Bauer, *Проблема реконструкции праславянского сложного предложения*, Sborník prací filol. fakulty brněnské university 1958, A6, 43—55.

jen o různý přístup k problematice, ale často o takřka úplnou bezradnost, co se shromážděným materiálem; výsledkem bývá jeho mechanický popis podle tradičního schématu, při němž se neodlišují jevy důležité od vedlejších, nevidí se souvislosti jevů a širší vývojové perspektivy. Zkoumání souvětí se někdy mění jen ve sledování změn v užití spojovacích prostředků. Jindy se zase přehlíží specifická souvětí jako zvláštní syntaktické jednotky a vidí se v něm jen jeden ze způsobů vyjadřování syntaktických vztahů (vedle vyjadřování větnými členy). Proto je potřebné, abychom se úvodem zamyslili nad teoretickým východiskem historickosrovnávacího studia souvětí.

Podmínkou správné a úplné analýzy je chápání souvětí jako svérázné syntaktické jednotky, odlišné od věty jednoduché i sledu samostatných vět. Je to ovšem jednotka historicky vzniklá ze spojení vět — proto musíme počítat s tím, že se vedle souvětí plně ztvárněných setkáme zejména v starém jazyce i s útvary přechodnými, a musíme věnovat pozornost i takovému volnějšímu navazování vět, mezi nimiž by mohla být i koncová pauza. Na druhé straně docházelo v důsledku zániku větné platnosti některé ze spojených vět ke změně souvětí ve složitou větu jednoduchou (zvl. primitivnější větné útvary s nezřetelnou predikací se měnily ve větné členy), takže ani hranice mezi souvětím a větou jednoduchou není zcela ostrá. Při historickém zkoumání je nutné zachycovat i útvary přechodné.

Stavbu souvětí je nutno zkoumat po všech stránkách. Základním úkolem je odpovědět na otázku, jaký je syntaktický i významový vztah mezi větami a jak se vyjadřuje jazykovými prostředky. Různý syntaktický vztah mezi větami je základem třídění souvětí: při vztahu koordinace jde o souvětí souřadné, při subordinaci jedné z vět o souvětí podřadné; vedle toho najdeme zvl. v starém jazyce (a v jazyce mluveném dosud) i souvětí s pouhou juxtapozicí vět, neprávem často řazená k souvětím koordinačním nebo zcela pomíjená. Významový vztah mezi větami je pak vhodným východiskem pro další třídění základních typů (souřadné souvětí slučovací, odporovací, vylučovací atd., podřadné souvětí s větami obsahovými, doplňovacími vztahovými, určovacími příslovecnými s podrobnějším vnitřním tříděním).² Za samostatný souvětňý typ však můžeme uznat jen ta souvětí, v nichž je jistý významový vztah vyjádřen i jistým souborem výrazových prostředků.

Mluvíme-li o výrazových prostředcích vztahu mezi větami, nemáme na mysli jen spojovací prostředky, třebaže ty jsou mimořádně důležité. Stejnou pozornost je nutno věnovat i mluvnické stavbě spojených vět a zkoumat, do jaké míry je závislá na souvětňém užití (čím se liší od stavby odpovídajících vět samostatných). Velmi pronikavě se projevuje sepětí vět v jejich aktuálním (kontextovém) členění, které se odráží nejen ve sledu vět (často podmíněném širším kontextem), ale zejména v pořádku slov ve spojených větách. A konečně nesmíme pominout stránku intonační. Tu můžeme bezprostředně poznávat jen v současných projevech mluvených a nepřimo

² Násitin takto pojaté klasifikace souvětí podávám ve stati *Klasifikace souvětí*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 131—140; viz též *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, 13—18.

v psaných projevech s dobrou interpunkcí; pečlivá analýza všech svědectví o intonačním členění starých projevů a opatrné užití výsledků studia dnešního jazyka nám však dá jistou představu o stavu v jazyce starém.

Souvětný typ je tedy charakterizován jak po stránce syntaktickovýznamové, tak po stránce výrazové. Stanovení souvětných typů v každém jazyce a v jednotlivých obdobích vývoje jazyka musí být výsledkem pečlivé a všestranné analýzy materiálu. Není vždy snadné a závěry různých jazykovědců se zde mohou lišit, ale je nutné a podle mého názoru poskytuje klíč k osvětlení vzniku a vývoje souvětí. Kdybychom se vzdali snahy o zjištění existujících souvětných typů a jejich vzájemného poměru (tj. jejich klasifikace), zploštili bychom zkoumání souvětí na registraci a rozbor množství jednotlivých útvarů a nepostihli bychom souvislosti a celkový směr vývoje. Řekl bych přímo, že vývoj souvětí je možno plně postihnout jen tehdy, chápeme-li jej jako vývoj souvětných typů — jejich vznikání, přeskupování (tj. splývání i rozdělování a event. zanikání), změny v jejich vnitřní struktuře i vzájemném poměru až do vytvoření dnešního souvětného systému. Zřetel k vývoji celého souvětného typu a celého souvětného systému musí postupovat i speciální studie o dílčích otázkách, mají-li mít skutečnou cenu pro poznání vývoje a stavu souvětí.

Sledování systémových souvislostí nám umožní vysvětlit mnohé jevy — postihnout jejich příčiny a vzájemnou závislost. Cílem našeho zkoumání je vysvětlení vývojových procesů a pochopení dnešního systému — pouhý popis je jen východiskem a prostředkem, nikoli cílem zkoumání. Naše závěry musí ovšem být úměrné prozkoumanému materiálu, musíme se vystříhat nadměrného zobecňování. Ještě nebezpečnější je však podřizování materiálu předem přijatým hlediskům nebo odjinud přeneseným kritériím. Východiskem výkladu může být jen analýza co nejširšího materiálu. Pro výklad vývoje souvětí má základní význam i materiál nářeční. A je nutno, abychom viděli i za hranice zkoumaného jazyka, abychom v mezích možností vždy uplatňovali hledisko srovnávací.

2. Dosavadní pokusy o historickosrovnávací podání vývoje slovanského souvětí nebo dílčích jevů ukazují, že pro takové práce je nejdříve nutno vytvořit předpoklady. Chybějí nám studie o vývoji souvětí ve většině slovanských jazyků a dílčí srovnávací studie. Proto by bylo třeba rozvrhnout práci do tří postupných etap, které by na sebe navazovaly a zčásti se i prostupovaly: nejprve je nutné historické zkoumání vývoje souvětí v jednotlivých slovanských jazycích, potom bude možno přejít k historickosrovnávací analýze a nakonec se můžeme pokusit řešit otázku geneze slovanského souvětí a rekonstruovat stav praslovanský. Zastavme se u problematiky naznačených etap.

a) **Historické studium vývoje souvětí v jednotlivých jazycích** nemělo by probíhat izolovaně, bez srovnávacího zřetele. I když nemůže být skutečně srovnávací, přece má věnovat stavu v jiných slovanských jazycích (zvl. v těch nejbližších) pozornost a mělo by být zaměřeno tak, aby jeho výsledků bylo možno snadno pro srovnávací studium využít.

Odrazovým můstkem pro historické zkoumání musí být bezpečná znalost stavu souvětí v současném jazyce; měla by být doplněna i poznáním situace v nářečích, pokud je ovšem nářeční materiál dostupný. Za nejvhodnější druhý krok považují pečlivou analýzu souvětí v nejstarších dochovaných památkách na základě co nejúplnějšího materiálu. Tak se můžeme opřít o poznání dvou krajních polů historického vývoje souvětí — počátku a dnešního stavu. V obou případech musí být naším cílem poznání systémové, všech typů v jejich vzájemných vztazích. Na tomto základě lze již sledovat diachronicky vývoj jednotlivých typů a prostředků od nejstarších dob až k dnešku, ale nesmí se při tom pouštět ze zřetele jejich systémové místo v jednotlivých obdobích jazykového vývoje. Zároveň je třeba sledovat i rozdíly ve stavbě složitých souvětí. Došlo-li v průběhu vývoje k několikeré hlubší přestavbě souvětího systému, je zapotřebí analyzovat i stav v nejdůležitějších vývojových obdobích. Pro češtinu je např. velmi důležité období XVI.—poč. XVII. stol., v němž došlo — po velké přestavbě souvětí provedené hlavně v XV. stol. — k jistému ustálení souvětí a zároveň k velkému rozšíření složité souvětí stavby. Druhým klíčovým obdobím je 1. pol. XIX. stol., kdy se utvářel novočeský spisovný jazyk. XVI. stol. je velmi důležité i pro polštinu; v ruštině trvalo období velké přestavby souvětího systému déle. Při zkoumání vývoje souvětí nám vyplyne i mnoho závěrů o genezi souvětího typů a spojovacích prostředků; skutečné řešení lze však podat jen u jevů, které vznikly samostatně ve zkoumaném jazyce — jinde docházíme jen k více méně pravděpodobným předpokladům, které je nutno ověřit bádáním historickosrovnávacím.

Zkoumat současně celé souvětí, v celém jeho rozsahu, je úkol velmi obtížný a náročný. Hrozí přitom nebezpečí jisté povrchnosti nebo nestejného proniknutí do problematiky všech typů. Materiál je tak obšírný, že se dá těžko zvládnout bez újmy na hloubce a pečlivosti analýzy. Mnohem rychleji postupují práce monografické — o jednotlivých typech souvětí, o některých spojovacích prostředcích, o některých jevech z mluvnické stavby spojených vět (např. o užití času a způsobu ve vedlejších větách) apod. Ale hrozí tu nebezpečí izolovaného posuzování zkoumaných jevů, ztráta celkové vývojové perspektivy; proto je cena mnohých takových monografických prací velmi omezená.

Při historickém zkoumání jsou rozhodující dvě okolnosti: dobrá materiálová základna a její správná analýza. Hrozí nám stále nebezpečí, že budeme promítat do starého jazyka dnešní stav a vnášet do výkladu starých jevů dnešní hlediska. Na druhé straně však musíme už v starém jazyce hledat zárodky dnešního stavu, všimnout si, z čeho vyrůstal, jak vznikal. To platí zvl. o studiu vývoje souvětího typů, které se postupně tvořily z různých primitivnějších souvětího útvarů; chceme-li vyložit jejich vznik, musíme si všimnout i výchozích útvarů. Pokusil jsem se o takový postup ve své knize *Vývoj českého souvětí*;³ je věcí kritiky, aby posoudila, do jaké

³ J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960 (Studie a práce lingvistické 4), 402 strany.

míry je to postup vhodný a plodný. Sám jsem o jeho potřebě a výhodnosti plně přesvědčen (musí ovšem vycházet ze systémové analýzy aspoň některých vývojových období jazyka) a velmi se mi osvědčil — pomohl mi odkrýt mnohé dříve netušené vývojové souvislosti a vysvětlit tak vznik a změny mnoha jevů. Pomůže nám také odlišit individuální jevy jednotlivých památek nebo skupin památek od jevů vývojově důležitých, které měly skutečně společensky jazykovou platnost. Přitom však nesmíme ani tyto jevy podeceňovat a přecházet, neboť někdy svědčí o tom, jak se pro vznikající souvětňný typ prostředky teprve hledaly, jak byly některé neustálené apod. Doložím to příklady.

V stě. památkách najdeme ojediněle *co* ve funkci obsahové spojky. To jistě vzbudí pozornost z hlediska srovnávacího — východoslovanské jazyky ustálily v této funkci své podoby zájmena *što*. Ale bližší analýza ukáže, že v stě. jde o zcela nesystémové, individuální případy, zčásti ne zcela zřetelné, zčásti vysvětlitelné jako jevy překladové, které nepředstavují ani nějaký náběh k vývoji tímto směrem.⁴

Zcela jiný význam má pro poznání vzniku a vývoje souvětí např. velmi řídké užití adverbia *všeliko* ve funkci odporovací spojky. Brzy sice zaniklo, ale ilustruje velmi pěkně cestu, která vedla k přetvoření slova *všako*, *však* v odporovací spojku, a zároveň tvoří srovnávací pozadí k vývoji polského *wszelako*.⁵

Čistě překladovým jevem bylo v stě. biblických památkách ze XIV. stol. (v evangeliářích a v žaltářích) míšení vztažných a tázacích zájmen, při němž se *jenž* dostávalo i do vět tázacích: *hospodin osvěta má, zdravie mé, jehož se báti budu? Hospodin obráncé života mého, ot něhož se třiesti budu? ŽaltKelm 26. 1 × BiblKral: kohož se budu báti? ... kohož se budu strašiti?* (quem timebo? a quo trepitabo?) Jde tu o mechanický překlad latinského originálu, v němž nebyla vztažná a tázací zájmena výrazně rozlišena. Pro další vývoj jazyka to nemělo význam — a přece je to důležité svědectví vývojové: sotva by bylo takové matení možné, kdyby již i v češtině nebylo začínalo vzájemné působení relativ tázacího a demonstrativního původu.⁶

Aby nám neunikl žádný vývojově důležitý jev, musíme se aspoň pro klíčová vývojová období opírat o úplnou excerpce dobře zvolených reprezentativních památek, literárních i neliterárních. Obecně lze říci, že literární památky mají větší význam pro poznání vývoje v jazyce spisovném, ale neliterární tento obraz doplňují a prohlubují. Musíme v nich však umět rozlišit ustálená klisé a formule (zejména v památkách právních) a prvky živého, mluveného jazyka. Výběrová excerpce může dát spolehlivý a reprezentativní materiál jen tehdy, když k ní přistupujeme připraveni analýzou úplného materiálu z památek základních — pak dokážeme zachytit všechny důležité jevy a ušetříme si práci s excerpováním jevů monotonně se opakujících.

Největší cenu má zkoumání památek původních, nepřeložených. To však znamená, že překlady jsou bez ceny. Naopak, často nám dávají velmi důležité svědectví o tom, jak se překladatel vyrovnával se složitými a propracovanými souvětňnými konstrukcemi své předlohy, jak hledal nebo si vytvářel odpovídající pro-

⁴ Viz J. Gebauer, *Slovník staročeský* I, Praha 1903, 192; J. Bauer, *Vývoj českého souvětí* 131.

⁵ Viz J. Bauer, *Vývoj českého souvětí* 55–56.

⁶ V. tamtéž 165–166.

středky ve svém jazyce. Potřeba přeložit díla psaná vyspělými starými spisovnými jazyky (lat., řečt.) byla jedním z rozhodujících podnětů pro vývoj složitější souvětne stavby. Kromě toho nám předloha mnohde dává svědectví o významu domácích prostředků, jejichž interpretace by jinak byla nejasná; musíme ovšem postupovat velmi opatrně a vážit skutečnou platnost v domácím jazyce. Nelze např. mechanicky určit jako hypotaktickou spojku každé slovo, kterým se někdy lat. nebo řeč. hypotaktická spojka překládá.⁷ Studium překladových památek ve srovnání s původními nás vede i k řešení důležité otázky cizích vlivů na vývoj souvětí. Jejich odlišení má velký dosah zejména pro další etapu práce, pro studium srovnávací.⁸

Pomocí nám při tom může být i analýza materiálu nářečního. Lidová nářečí většinou nebyla vystavena takovému tlaku cizího jazyka jako jazyk spisovný (máme tu na mysli hlavně starou dobu, např. u nás s vlivem latiny); kromě toho jejich omezená dorozumívací funkce nevyžadovala takového rozvoje souvětneých prostředků jako v jazyce spisovném. Proto je v nářečí stav z největší části archaický a dává pro historickou skladbu velmi cenná svědectví. Jen je nutno pamatovat, že nářečí mají i své novoty, že ne všechno lze z nich promítat do minulosti. V oblastech přímého vlivu dvou jazyků pak i do nich pronikaly prvky cizí nebo aspoň vývoj probíhal zčásti shodně s jazykem sousedním. (Tak např. v lašském důvodovém *bo* nelze vidět samostatné pokračování starého *bo*, ojedinele dosvědčeného ze staré češtiny — musíme je vidět v souvislosti se stavem v sousední polštině.⁹ Atp.) Jako útvar typicky mluvený má nářečí význam i pro rekonstrukci stavu předhistorického, předpisemného: dává nám jistou představu, jak tehdy mohl souvětneý systém vypadat. Přitom ovšem prošla nářečí tisíciletým vývojem za stálého styku se spisovným jazykem; na to je nutno pamatovat.¹⁰

b) Přejít-li od historické analýzy slovanského souvětí k analýze historicko-srovnávací, narážíme na nové velké potíže: materiál je mnohonásobně větší, velmi rozmanitý a často i těžko souměřitelný (památky různých slovanských jazyků se od sebe liší obsahově, stylisticky i chronologicky v době doložení); historické zpracování je nerovnoměrné a často skoro úplně chybí. Přesto nelze odkládat historickosrovnávací studium až na dobu, kdy se budeme moci opřít o dobré práce historické. (Zčásti můžeme ostatně provést historickou analýzu sami.) Už dnes lze přistoupit aspoň k pracím dílčím, které by se měly zaměřit hlavně dvojím směrem: 1° buď sledovat jistý jev — ovšem v jeho systémových souvislostech — ve všech slov. jazycích, např. osudy některé spojky, vývoj jistého souvětneého typu apod.; 2° nebo se pokusit o historickosrovnávací analýzu vývoje souvětí v menší skupině slovanských jazyků

⁷ Srov. Fr. Trávníček, *Neslovesné věty v češtině I*, Brno 1930, 91.

⁸ Srov. J. Bauer, *Vliv řečtiny a latiny na vývoj syntaktické stavby slovanských jazyků*, Čs. přednášky pro IV. mezinár. sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, 73 n.

⁹ Viz J. Bauer, *Slovanské spojky s -bo*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, 79 n.

¹⁰ Srov. J. Chloupek, *Stavba věty a souvětí v archaických nářečích východomoravských*, Studie ze slovanské jazykovědy 61—73.

vývojově těsněji spjatých, popř. jen ve dvou jazycích. Tento druhý směr považují za plodnější. Velmi potřebné by bylo např. srovnávací prostudování vývoje souvětí v západoslovanských jazycích, zejména v češtině a v polštině. Podobně by bylo zapotřebí studovat vývoj v jazycích východoslovanských a sledovat, jak se od vcelku jednotného stavu staroruského došlo k dnešní diferenciaci. Pro osvětlení novějšího vývoje v ukrajinštině a běloruštině by bylo potřebné historickosrovnávací prozkoumání vývoje v jazycích východoslovanských a v polštině; popříp. v celé severní skupině slov. jazyků. Podobně by bylo možno postupovat při studiu jazyků jihoslovanských.

Postup zkoumání zde bude muset být obdobný jako při zkoumání historickém:

(1) vyjít z konfrontace dnešního stavu souvětí ve zkoumaných jazycích, opírající se o důkladnou systémovou analýzu celého souvětňého systému s přesným stanovením shod i rozdílů ve výrazových prostředcích i v celém systému souvětňých typů, a to pokud možno nejen v jazyce spisovném, ale i v nářečích;

(2) porovnat historické východisko ve zkoumaných jazycích na základě srovnání nejstaršího doloženého stavu; zde budou však činit mnohde potíže velké rozdíly časové, různá doba vzniku spisovných jazyků a doložení nejstarších památek;

(3) tím více vystupuje do popředí porovnání stavu souvětí v rozhodujících obdobích jeho vývoje, při němž bude možno v podstatě dodržet jednu chronologickou rovinu (při zkoumání celoslovanském naproti tomu vystoupí do popředí rozdíly v periodizaci vývoje souvětí);

(4) na tomto základě pak lze přistoupit k osvětlení vývoje souvětňých typů od nejstarších dob k dnešku

(5) a řešit i otázky společného východiska vývoje, vzájemných vlivů, paralelního vývoje, společného vlivu cizího jazyka (např. latiny na starou češtinu a polštinu) nebo naopak různých cizích vlivů apod.; zde se uplatní zvlášť významným způsobem analýza stavu nářečního.

Dílčí studie připraví cestu k široce zaměřenému bádání v rámci celoslovanském. Prvním úkolem tu bude zjištění, jak se slovanské jazyky seskupují v širší skupiny a naopak zase diferencují v celkové stavbě souvětí. Dostaneme tak zajímavý obraz jazykově zeměpisné diferenciaci slovanských jazyků (v mnohém odlišný od rozvrstvení fonetického, morfologického a lexikálního) a zjistíme, v jaké míře lze mluvit o typologických rozdílech mezi slovanskými jazyky ve stavbě souvětí.

Tyto rozdíly nám vysvětlí pohled do minulosti. Při zkoumání nejstaršího období musíme mít na zřeteli velmi rozdílné okolnosti, za nichž vznikaly různé slovanské spisovné jazyky. Souvětí se definitivně zformovalo a některé jeho typy vůbec vznikaly až v jazyce spisovném; proto nebylo bezvýznamné, jakému vlivu byl vznikající spisovný jazyk vystaven. I letmé srovnání ukáže veliké rozdíly v souvětňé stavbě mezi jazyky, na které působila latina, a mezi jazyky, které se vyvíjely v oblasti dlouhotrvajícího vlivu církevní slovanštiny, zprostředkující zčásti vliv řečtiny. Později se uplatnily i vlivy jiné — jazyků cizích, jako např. němčiny a italštiny,

nebo sousedních jazyků slovanských (srov. starý vliv češtiny na polštinu a pozdější vliv opačný, působení polštiny na jazyky východoslovanské, zejména na ukrajinštinu a běloruštinu, a opačně východoslovanské vlivy v polštině, atd.). Vnější vlivy jistě nebyly rozhodujícím činitelem ve vývoji souvětí, ale přispěly významnou měrou k syntaktické diferenciaci slovanských jazyků, neboť daly často podnět k realizování různých vývojových možností nebo naopak k využití stejných prostředků. Speciální je situace v pozdě vznikajících slovanských spisovných jazycích: zde se střetla s tendencí napodobit vzor blízkého jazyka snaha opřít se o mluvený základ a popříp. se odlišit, podtrhnout svéráz svého jazyka. Jistou prostupnost pro cizí vlivy vidíme v souvětí v době nové: ve spisovných jazycích se poměrně rychle šíří některé souvěténné typy, které by bylo pro jejich značné rozšíření v evropských spisovných jazycích možno nazvat „syntaktické nebo souvěténné evropeismy“¹¹. Patří k nim např. zřetelově odporovací souvětí s *jestliže*, *-li*, rus. *jesli* — *to*, konfrontační souvětí se spojkami původně časovými *zatímco*, *togda kak* apod.

Na druhé straně je nutno zkoumat měnící se poměr spisovných jazyků k nářečím, event. k mluvenému jazyku vůbec. Zejména v období velkých změn v souvěténné stavbě, jaké pozorujeme např. v ruštině XVI.—XVIII. stol., pochopíme mnoho jevů jen tehdy, když si uvědomíme, že zde došlo přímo ke střetnutí dvou souvěténných systémů značně odlišných — systému ustálivšího se za silného vlivu církevněslovanského a systému vzniklého v jazyce jednacím a mluveném.

Historikosrovnávací studium slovanského souvětí si vyžaduje širšího srovnávacího pozadí — srovnání musí jít vždy aspoň o jeden stupeň za zkoumané jazyky. Velmi užitečné je zde srovnání s jazyky baltskými, ale je třeba znát i vývoj v jiných blízkých jazycích indoevropských. Kromě toho se neobejdeme bez znalosti souvětí v těch jazycích, které se dostávaly se slovanskými jazyky do těsnějšího styku, zejména latiny a řečtiny, později též němčiny aj.

Cílem tohoto studia je vytvoření syntetické srovnávací práce o vývoji souvěténných typů v slovanských jazycích od nejstarších dob do dneška — s podtržením všech shod a s respektováním všech zvláštností i rozdílů. A ovšem se snahou o jejich vysvětlení. Vhodný způsob výkladu a uspořádání látky bude třeba teprve hledat — nemůžeme se spokojit s tím, že postavíme prostě vedle sebe vývoj v jednotlivých slovanských jazycích s vytčením shod a rozdílů.

c) Historikosrovnávací prozkoumání vývoje slovanského souvětí umožní teprve řešit v plném rozsahu problém **geneze slovanského souvětí** a pokusit se o **rekonstrukci stavu praslovanského**. K tomu je nezbytná široká srovnávací základna indoevropská.

Rekonstrukce předhistorického stavu je velice obtížná — a úplná rekonstrukce celého praslovanského souvěténného systému bude sotva kdy možná.¹¹ Brání nám v tom nerovnoměrnost vývoje souvěténných typů, která znemožňuje vytvořit aspoň

¹¹ Viz stať cit. v pozn. 1.

obecný předpoklad o stavu praslovanského souvětí — vedle primitivních a nezvárněných souvětých typů mohou v téže době existovat i typy vysoce vyspělé, vytříbené a významově jednoznačné. Uvědomíme-li si však, že tu šlo o jazyk pouze mluvený s omezeným funkčním rozsahem užití, nebudeme do praslovanštiny promítat mechanicky a bez náležitého posouzení ani ty velice málo početné jevy souvětne stavby, v nichž se nejstarší slovanské jazyky vcelku shodují (např. věty vztažné). Ani obdobné jevy, dochované v slovanských jazycích jako archaismy, nemusí být relikty společného výchozího praslovanského stavu. Někdy je výrazový prostředek, např. spojka, nesporně praslovanský, ale tím není ještě řečeno, že měl už v psl. ty funkce, které jsou u něho doloženy v starých památkách. Mnohých chyb se varujeme, budeme-li mít na paměti, že vznik i zánik spojovacích prostředků nebo významnější změny v jejich užití jsou zpravidla vnějším projevem změn v příslušných souvětých typech — a tyto změny, tj. vznik, zánik a přetváření souvětých typů, se musíme snažit vystopovat. Uvážíme-li, že vývoj souvětých typů ve slovanských jazycích vychází z jednoho základu, pak k tomuto základu můžeme dospět, když se snažíme prodloužit zjištěné směry historického vývoje jednotlivých slovanských jazyků do minulosti, do předhistorie; v průsečíku takto stanovených směrů vývoje leží stav praslovanský.

Doložím to jednoduchými příklady. U vět se spojkou *a* zjišťujeme v staré češtině, že je v nich slučovací význam zřejmě pozdější, že vznikl — podobně jako význam odporovací a významy jiné — z méně určité funkce: spojka *a* připojovala větu vyjadřující něco nového, odlišného, popřip. překvapivého. Totéž zjistíme u spojky *a* v staré ruštině, v staroslověněštině a v staré polštině i jinde. Jde tu tedy o vývoj od jisté méně diferencované (třebaže svérázné) spojovací nebo navazovací funkce *a* ke spojkové funkci slučovací a odporovací. Do praslovanštiny tedy můžeme promítnout tuto původní funkci, a nemáme právo mluvit pro praslovanštinu o *a* slučovacím nebo odporovacím.¹²

U relativ interogativního původu pozorujeme v staré češtině a v staré ruštině postupné upevňování vztažné funkce a ústup zbytku větně rozvíjejícího užití vět s těmito relativy (šlo o funkci blízkou podmínkové). V staroslověněštině není vztažná funkce pův. interogativ kromě výjimek doložena. Z toho lze pro praslovanský stav vyvodit, že tu neměla původní interogativa ještě jasnou relativní funkci; je však otevřena otázka, do jaké míry se jí už blížila, neboť přes nedostatek těchto vět v staroslověněštině lze předpokládat, že jejich souvětne užití má kořeny už praslovanské.¹³

Při takovém postupu není nebezpečí, že si budeme stav praslovanského souvětí představovat jako příliš vyspělý, jak se nejednou děje pod vlivem vyspělého souvětneho systému staroslověněštiny; v syntaxi je situace zcela jiná než v hláskosloví a v morfologii a staroslověněština nemůže pro nás být představitelem stavu praslovanského nebo blízkého praslovanskému. Na druhé straně si praslovanský stav před rozpadem jazykové jednoty nesmíme představovat ani jako příliš primitivní a promítat do této doby úvahy bezmála glottogonické. Byly tu jistě útvary velice archaické, ale vedle nich i útvary značně vývojově prokročilé.

¹² Viz J. Bauer, *Vývoj českého souvětí* 34 n., zvl. 38—39.

¹³ Srov. k tomu mé poznámky ve Sborníku prací filos. fakulty brněnské university 1957, A5, 126—127.

III. Stav bádání a další úkoly

Pokusil jsem se naznačit perspektivy a vhodný postup historickosrovnávacího studia vývoje slovanského souvětí. Zamysleme se závěrem, jaké máme za nynějšího stavu bádání před sebou aktuální úkoly.

V historickém vývoji souvětí bylo vykonáno již hodně práce zejména pro ruštinu, polštinu a češtinu, zčásti i ukrajinštinu; jinde je situace horší (zvl. pokud jde o jazyky jihoslovanské). Velké rozdíly v metodě a celkovém pojetí prací ztěžují jejich srovnávací využití; řídké práce historickosrovnávací nelze hodnotit výše než jako samotný začátek zkoumání, první pokusy. Máme dosud mezery v podrobném poznání dnešního stavu souvětí v některých slovanských jazycích a velmi málo víme o souvětí v lidových nářečích (bez zřetele k nářečím nebyla by historickosrovnávací analýza úplná).

Předním úkolem syntaktiků je tedy pokračovat v historickém zkoumání a přecházet od prací monografických k syntetickým, nebo aspoň jednotně zaměřovat monografické práce k budoucí syntéze. To není ovšem možné bez osobní spolupráce badatelů a bez celkového plánování práce. Při materiálové práci je nutno řešit i otázky teoretické (pojetí souvětí, souvětěného typu, klasifikace souvětí atd.). Jednotliví pracovníci by se neměli úzce zaměřit jen k jednomu časovému období, ale zkoumat každý jev i v jazyce současném a pokud možno i v dialektech; dialektologům bude spolupráce syntaktiků velmi vítána, protože si namnoze nevědí se zachycením a zpracováním nářeční syntaxe rady. A vždy by syntaktikové měli pamatovat na srovnání s jinými slovanskými jazyky, a to nejen na základě přejatých dokladů a výkladů, nýbrž i na základě vlastního materiálu nebo aspoň vlastního seznámení s dotýčným slovanským jazykem. (Stačí tu i znalost čistě pasivní, jestliže zaručuje bezpečné porozumění textu.) Při tom, a tím více při studiích historickosrovnávacích, k nimž už je čas přecházet, může velice prospět vzájemná výměna zkušeností a vzájemná pomoc syntaktiků z různých zemí. Myslím na pomoc v opatřování literatury nebo i materiálu, a zejména v jeho ověřování, aby se pak v pracích neobjevovaly hrubé chyby ve znění a v interpretaci dokladů, jak jsme toho bohužel stále svědky. Nepochybuji, že by se na základě vzájemnosti a soudružské pomoci vždy našel v příslušné zemi někdo, kdo by byl ochoten materiál ze svého jazyka přehlédnout a opravit. Velikou cenu má i vzájemná kritika vycházejících prací, ať už v tisku nebo soukromá, v dopisech. Ovšem kritika konstruktivní, při níž se kritik snaží plně postihnout autorův záměr i realizaci tohoto záměru.

Zájem o studium vývoje souvětí stále roste — o tom svědčí i naše konference, kde se k tomuto tématu přihlásilo několik řečníků. Proto je historickosrovnávací osvětlení vzniku a vývoje slovanského souvětí úkol uskutečnitelný a zcela reálný. Jak brzo bude splněn, to záleží ve velké míře i na mezinárodní spolupráci slovanských syntaktiků.